

LITTERATURLISTE:

- Blöndal, Sigfús: Islandsk-Dansk Ordbog I-II. Reykjavík 1920-24.
 Der grosse Duden. Band 7. Etymologie. Bearb. v. Paul Grebe.
 Mannheim 1963.
 Falk, Hjalmar og Torp, Alf: Etymologisk ordbog over det
 norske og det danske sprog I-II. Kristiania 1903-06.
 Johannisson, Ture: Verbal och postverbal partikelkomposition
 i de germanska språken. Lund 1939.
 Kluge, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen
 Sprache. 20. Aufl. Bearb. v. Walther Mitzka. Berlin 1967.
 Nielsen, Niels Åge: Dansk etymologisk ordbog. 2. rev. udg.
 København 1966.
 Nudansk ordbog. 10. reviderede og forøgede udgave. Bd. 1.
 København 1979.
 Ordbog over det danske Sprog. 3. opl. Bd. 5. København 1975.
 Skautrup, Peter: Det danske Sprogs Historie I-V. 2. opl.
 København 1968 (Reg. bd. Århus 1970).
 Westergård-Nielsen, Chr: Låneordene i det 16. Århundredes
 trykte islandske Litteratur. Bibliotheca Arnemagnæana. Vol.
 VI. København 1946.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 1987

HVAD MED MODERSMÅLSLEKSIKOGRAFIEN?

Af Anne Duekilde

Hvad med modersmålsleksikografien? er en rummelig formulering. "Hvad med" er en ellipse der kan betyde: "hvordan står det til med?" eller "hvad bør der ske med?" eller "hvad bliver det til med de ordbøger?".

Jeg kommer ikke med planer for nye ordbogsprojekter. Men jeg vil gerne være med til at finde ud af hvor vi står, og på hvilke punkter der bør ske noget.

Avisteksten.

Jeg har valgt at gå ud fra en ret tilfældig avistekst fra i sommer. Denne tekst skal give eksempelmateriale til 2 spørgsmål:
 - Hvor godt er dansk i dag dækket ind ordbogsmæssigt?

- Hvad er det ønskeligt at få behandlet i ordbøger?
 Både den indenrigspolitiske leder og notitsen er ret krævende tekster. Det er dog ikke sådan at avislæserne normalt ville gribe til ordbøger her. Men nu tænker vi os en situation, hvor vi gerne vil forstå avisens ordvalg til bunds. Måske skal vi oversætte teksten, måske hjælpe en der har dansk som fremmedsprog.

Sprog kan bruges mere eller mindre godt og smukt og rigtigt. Det her er kvalificeret. Med hensyn til sprogrigtigheden kunne man standse ved formuleringen i linje 2: "Ritt. Bjerregaard .. påkalder sig den socialdemokratiske identitet." I ODS-artiklen paakalde kan vi finde en betydning der beskrives med ordene: "anføre, henvise til som hjemmel olgn., paaberaabe (sig)". Denne betydning anser ODS for at være ikke helt almindelig brugt (i ODS-sproget: lidet brugt), og der er ikke belæg for konstruktionen påkalde sig. Uden at jeg dermed benytter ODS som en autoritet, vil jeg sige: lederskribenten sigtede sandsynligvis mod

Information 5/8 1986-1.sp.1.

- 1 **N**ÅR RITT BJERREGAARD minder os om
 partiets nyere historie og påkalder sig den so-
 cialdemokratiske identitet, må man gå ud fra, at det
 5 er i det lys, hun ønsker sine udsagn om det fremtidi-
 ge parlamentariske samarbejde vurderet. »Vi skal
 ikke,« sagde hun til denne avis, »søge at danne et
 fast samarbejde med SF uden først at have forsøgt
 at drage andre partier med ind i det.«
 10 Siger hun dermed det samme, som Mogens Camre
 skrev? Næppe. En anden parallel er langt mere nær-
 liggende, når det netop er hende, der udtaler sig. Da
 Socialdemokratiet og SF i november 1966 for første
 gang havde opnået flertal tilsammen, løb Jens Otto
 15 Krag ikke uden videre til Aksel Larsen for at lokke
 ham ind i et regeringssamarbejde. Krag's første ud-
 spil var en firkantet regering bestående ikke blot af
 S og SF, men også af de radikale og Liberalt Cen-
 trum. At ideen var dødfødt, har han næppe været i
 20 tvivl om, men han tog omvejen, fordi han - med Ritt
 Bjerregaards aktuelle formulering - var klar over,
 at »blokkpolitikken strider mod dansk mentalitet«. Først i anden omgang gik han så ind i det samarbej-
 de, der udløste de berømte ord om, at man har et
 standpunkt, til man tager et nyt.

25 HK og lærerne slutter fred

- Handels- og Kontorfunktionæ-
 30 rers Forbund har pr. 1. august i
 år indgået overenskomst med
 Danmarks Lærerforening om
 de godt 60 HK-ansatte i fore-
 ningen.
 Uenigheden mellem de to

faglige organisationer var el-
 lers blevet indbragt for ar-
 bejdsretten. Lærerforeningen
 var af den opfattelse, at HKs
 strejkevarsler mod foreningen
 var overenskomststridige.
 (RB)

Ebba Hjorth i Humaniora 6 1983-84,
 udg. 1985, side 76.

En sådan generel
 taksonomi vil hver enkelt ordbog kunne
 udvikle og udfylde til et format, som passer
 til den enkelte ordbogs anlæg.

Under forudsætning af at ordbogsoplys-
 ningerne er tilgængelige i maskinlæsbar
 form, og under forudsætning af at der fin-
 des eller udvikles programmer, der er egnede
 til behandling af ordbogsdata, er fordelene
 ved anvendelse af en taksonomi for leksiko-
 grafiske data:

- at der sikres en entydig og sammenlig-
 nelig beskrivelse af ordbøgers indhold,
- at en udveksling af leksikografiske data
 mellem forskellige ordbøger bliver mulig,
- at leksikograferne hjælpes til at udar-
 bejde ordbogsartiklerne med størst mulig
 konsekvens og med mindst muligt tidsfor-
 brug,
- at der åbnes mulighed for at fremskille
 forskellige ordbøger på baggrund af de
 samme ordbogsdata,
- at det vil være muligt automatisk at fo-
 tosette ordbøger, og
- at adgangen til og revidering og ajour-
 føring af ordbogsdata lentes.

udtrykket påberåbe sig, men ramte ved siden af, måske fristet
 af det religiøse indhold i ordet påkalde.

De allerfleste af ordene i avisteksten står i ODS, i en
 anvendelse der svarer til tekstens. At ODS-eksemplerne er fra
 lidt ældre kilder gør normalt ikke noget. Man kan godt lade
 begrebet moderne dansk omfatte de sidste ca. 100 år. Det gør
 fx. Aage Hansen i sin trebinds grammatik Moderne Dansk, 1966,
 jf. indledningen til den. De fleste af de ord og ordanvendelser
 som man søger forgæves i ODS, vil blive medtaget i ODS-Supple-
 mentet (ODS-S). Nogle eksempler:

En firkantet regering (l. 16) i betydningen firepartirege-
 ring, er det mon skribentens påfund? ODS (1922) har det ikke.
 Nudansk ordbog (NDO) medtager i de senere udgaver et firkantet
 forlig. ODS-S kender en bogtitel fra 1932: Det firkantede Krise-
 forlig og Arbejdsklassen. For øvrigt medtager ODS firkant om en
 kreds af fire personer, samt trekant og trekantet i den tilsva-
 rende betydning.

De to faglige organisationer (l. 26). Man forstår at det
 betyder de to fagforeninger. Faglig betyder både 'fagmæssig' og
 'fagpolitisk, fagforeningsmæssig'. Dette fremgår hverken af ODS
 eller NDO, men det kan ses i Vinterberg og Bodelsen, Dansk-Engelsk
 Ordbog, der vel er vor bedste ordbog over moderne dansk. ODS-S
 kan vise at begge ordets betydninger er brugt siden sidste år-
 hundrede, fx. i faglig bevægelse, jf. fagbevægelse og fagorgani-
 sation.

Overenskomststridig (l. 31) hører også til i ODS-S. For øv-
 rigt med et 1915-citat som ældste belæg.

Den socialdemokratiske identitet (l. 3). NDO har i artiklen
 identitet forbedret sin tekst i løbet af udgaverne. Oprindeligt
 stod der, ligesom i ODS: "det at være identisk". I de seneste
 udgaver: "indbegrebet af de elementer, der gør en person (et sam-
 fund) til en individualitet; bevidstheden om trods alle foran-
 dringer stadig at være det samme tænkende væsen." Det er jo en

Vinterberg og Bodelsen. Dansk-Engelsk Ordbog. 2. udg. 1966.

Nudansk ordbog. 12. udg. 1984.

indgå; (i betydning 2) -else (jf. gå ind) - 1. beløbet er indgået i går; hustruens formue indgår i fællesboet; - 1. med (o: indsende) en ansøgning til kongen; - 2. 1 (o: slutte) en overenskomst; 1. ægteskab.

Erik Bruun. Dansk Sprogbrug. 1978.

indgå
a. afdragene -r (regelmæssigt);
bidrag til (indsamlingen) -r (stadig);
skatterne -r (dårligt/godt) // med (500 millioner kroner).
b. ~ en aftale/et forlig/et kompromis/en overenskomst/et væddemål (med én);
~ (en) alliance/et forbund med en regent/en stat;
kemi. ~ forbindelse (med ngit);
~ (en) forlovelse/et ægteskab (med én);
~ en forpligtelse/en kontrakt/et lejemål/en kontrakt.
c. ~ i (boet/regnskabet);
~ i beregningen/overvejelserne;
kemi. (de stoffer der ~ i forbindelsen);
(en brugt bil kan) ~ i handelen;
~ i en sammenhæng;
~ som led/bestanddel af/i en sammenhæng.
d. de -ede (bidrag).

overenskomst
a. -en går ud på at
b. bryde en ~;
indgå/slutte/træffe en ~ (med én).
c. efter/følge -en.
e. (efter) fælles ~;
(det var) en stillende ~;
(efter) (en) venskabelig ~;
en ~ mellem (staten og tjenestemændene).

Språkleksikon för invandrare

Svenska ord. 1984.

indgå vi (se ogs indgående) 1 enter, go in; 2 (om penge) be paid in; 3 (ankomme, indløbe) come in; vi 4 (slutte, stifte) contract, enter into, incur, become a party to;
~ en alliance med form (el. contract) an alliance with, enter into an alliance with, ally oneself with; beløbet er ~t the amount has been paid in; ~ forbindelse med (kemi) combine with (fx the oxygen combines with the hydrogen); ~ en forening (fig) unite, form a whole, merge; ~ en forlovelse become engaged (med to); ~ forlig med make (el. enter into) a compromise with; ~ en forpligtelse incur an obligation; ~ en kontrakt med enter into (el. make) a contract with; ~ lejemål enter upon a lease; ~ en overenskomst med enter into an agreement with; ~ en sammensværgelse conspire, enter into a conspiracy (med with); ~ toldfrit be admitted free of duty; ~ et væddemål med bet with; make a bet with; lay a wager against; ~ ægteskab med contract a marriage (el. i meget fornemme kredse an alliance) with; marry; (se ogs ægteskab);
[forb med præp] ~ i form part of (fx this measure forms part of a comprehensive scheme); enter into (fx this possibility did not enter into our calculations); ~ som bestanddel i be a constituent part of, form part of; (NB tin enters into the composition of pewter); ~ i boet form part of the estate; be contributory to the estate; ~ som led i form part of; ~ i regnskabet be entered in the accounts; ~ med et andragende present (el. file) a petition; skatten ~r med et beløb af 500 millioner pund the tax yields 500 million pounds; ~ under pantet be comprised in the mortgage.

ingår [²in:gå:r] ingick ingått ingått verb
1 utgå en del, vara inräknad
(x/A ingår i y)
Δ frakten ingår i priset
2 gå in i, komma öfverens om, bilda
(A och B ingår x; A ingår x med B)
▽ ingå äktenskap (=gifta sig)
▽ ingå avtal (=göra en överenskommelse)

tænk som udvidelse. ODS-artiklen er ikke helt tilfredsstillende, men har dog et meget sigende Johannes V. Jensen-citat: "min Sjæl .. holder sin Identitet oppe ved at annamme de stoflige Ting og elske dem." ODS-S kan få betydningen 'jeg-bevidsthed' til at stå klarere.

Ordet mentalitet (1. 21) forklarer ODS i 1932 ved synonymmerne åndspræg og sindstilstand. Artiklen medtager kun 1 citat, og det svarer ikke til anvendelsen dansk mentalitet. NDO har synonymerne sindelag og sjæleligt præg. Supplementsmateriale tyder på at mentalitet i anvendelsen 'tænkemåde, karakter' blev almindelig omkring 1930.

De berømte ord om at man har et standpunkt, til man tager et nyt (1. 23-24) er et bevinget ord, der altså stammer fra 1960'erne. Hvis T. Vogel-Jørgensen, Bevingede ord, var blevet fortsat, så havde det nok fundet optagelse der. Men den sidste udgave, 5. udgave, er fra 1963. Pia Riber Petersen, Nye ord i dansk 1955-75 medtager ikke udtrykket. Og det forholder sig sådan at ODS-Supplementet ifølge sine principper heller ikke kan medtage det.

ØDS-Supplementet.

Jeg vil kort gøre rede for nogle af ODS-S' principper, men i øvrigt henvise til Bente Holmbergs præsentation af ODS-Supplementet i Nyt fra Sprognævnet, juni 1986.

Et supplement vil aldrig kunne udrette det samme som en ny udgave kan. Visse mangler og svagheder kan afhjælpes, men supplementsformen forudsætter at hovedværket bliver stående til fortsat brug. Et supplement må i princippet acceptere sit hovedværk. De fleste forestiller sig nok at ODS-Supplementet skal ajourføre ordbogen, dvs. gøre den dækkende for sproget i dag. Men hvad indebærer en ajourføring?

Det er klart at de nyeste ord og udtryk så vidt muligt skal medtages ved en ajourføring. Det er måske mindre indlysende, at der til en ajourføring også hører en revision af ODS' oplysninger

om moderne dansk. Jeg tror det ville sprænge supplementsformen og kræve en ny udgave af ordbogen.

Der er først opslagsordene. ODS følger retskrivningen af 1917, og det kan et supplement ikke ændre på. Udtaleoplysningerne kan ikke ajourføres uden at ODS' lydskriftsystem ændres. Det vil Supplementet holde fingrene fra. For øvrigt er en udtaleordbog på vej.

ODS' betydningsbeskrivelser kan ofte være utilfredsstillende, og forældede i sprogformen. Der er måske synonymer som ikke mere er gyldige synonymer, eller der er en skævhed i angivelsen af betydningsomfanget. Et supplement kan gøre tilføjelser til ethvert punkt i de gamle artikler, men det bør ikke skrive hovedværkets tekst om.

ODS' brugsbetegnelser er et kapitel for sig. Betegnelsessystemet kræver at et ord enten erklæres for almindelig brugt eller at det forsynes med en eller flere brugsrestriktioner. Se herom Anne Duekilde (1974). Jeg nævnte for lidt siden en bogtitel fra 1932: Det firkantede Kriseforlig og Arbejdsklassen. Arbejdsklassen er ifølge ODS (1919) et fuldt brugeligt ord. I dag er det vel helt forældet. At det er med i ret nye oversættelsesordbøger bør man ikke tillægge for stor vægt med hensyn til ordets brug. Ord kan nemt gro fast i en ordbog. Der er flere ODS-artikler med forleddet Arbejds- som af forskellige grunde virker forældede, fx. Arbejdskone, Arbejdskusk, Arbejdskvinde. ODS-S kan tilføje bemærkninger om "aftagende brug i 20. årh.". Arbejdskusk vil næppe få en artikel i Supplementet. Til en ajourføring måtte der derimod kræves aktuelt gyldige oplysninger om alting.

Hvordan kan supplementsredaktionen forholde sig til den gamle nutidsordbog, når denne ikke skal opdateres til den nuværende nutid? Svaret er: Vi kan læse den som en lidt ældre samtidsbeskrivelse, en ordbog til første halvdel af århundredet. På den måde kan vi acceptere fx. oplysningerne om arbejdskusk. De var utvivlsomt korrekte i 1919. At ordet nu kun har aktualitet i kulturhistoriske skildringer er et forhold som vi ikke nødvendigvis behøver nævne.

ODS-Supplementet vender altså ryggen til nutiden. For lidt siden lod jeg begrebet moderne dansk omfatte de sidste 100 år. Nu hævder jeg, at nutidsordbogen ODS kun kan accepteres i dag, hvis vi betragter artiklerne som historiske oplysninger. Det kan virke selvmodsigende, men jeg mener at begge synsmåder godt kan være rimelige. Man kan sige at dansk ikke har forandret sig ret meget i de sidste 100 år, og man kan sige at der er sket store forandringer. Det afhænger af perspektivet.

I et større perspektiv, fx. perioden yngre nydansk set under ét, bliver forskellene inden for det 20. århundredes sprog ret ubetydelige i forhold til forskellene mellem Holbertiden og nutiden. Men når vi går tættere på, betragter korte perioder, så træder forskellene frem. Aviser fra 1940'erne kan virke meget gammeldags i sproget, set med 1980'er-øjne. ODS-redaktørerne har brugt lup til analysen af deres samtidssprog. De har givet en meget nuanceret beskrivelse. Den der læser ODS linje for linje vil derfor støde på en hel del som ikke er i overensstemmelse med sprogbrugen i dag.

ODS-Supplementet skal forstås ud fra begrebet ODS-perioden, 1700-1955. Vi vil supplere oplysningerne om dansk rigssprog i denne periode. Og kun ord (betydninger, udtryk osv.) der har tilhørt dansk rigssprog i denne periode, vil blive medtaget. Der er altså en leksikografisk grænse ved år 1955. Det er Dansk Sprognævns oprettelsesår, og det er tiden for ODS' afslutning.

ODS-Supplementet er en historisk citatordbog som i høj grad også belyser sproget i dag. Men det er ikke en ny ordbog over moderne dansk. Hvordan en sådan ny ordbog kunne se ud og kunne udarbejdes, er endnu et åbent spørgsmål.

Nye initiativer.

Fornyelser er påkrævet i modersmålsleksikografien, og de er på vej. Nye synsmåder og nye arbejdsmåder er forlængst introduceret.

Jeg vil nævne DANWORD-projektet (se Bente Maegaard og Hanne Ruus, 1978). Det er primært en datamatisk frekvensundersøgelse, og der er nu udgivet hyppighedslistor inden for alle de 5 tekstarter som projektet er opdelt i: fiktionsprosa, børnelitteratur, aviser, ugeblade, fagblade. Udskrifter af hele tekstmaterialet, altså ikke kun de nøgne ord, eksisterer vist kun i få eksemplarer. Det er et leksikografisk materiale af stor værdi. Alle forekomsterne af et ord står med kontekst til højre og til venstre. De 80 typeenheder i tekstlinjen er i reglen nok til at sikre ordbetydningen, og fraseologien træder tydeligt frem.

I ordbogsbetænkningen fra 1982, Betænkning nr. 967, fremhæver Henning Spang-Hanssen brugen af edb og - som en følge heraf - en ny holdning til ordbogsarbejde. I stedet for betegnelsen ordbogsarbejde foreslår han en mere almen formulering: "arbejde med opbygning og udnyttelse af ordsamlinger med informationer om de enkelte ord" (H. Spang-Hanssen, 1982: 130).

Denne synsmåde er der arbejdet videre med af den såkaldte-ETTO-ordbogsgruppe, der har sit udgangspunkt i Statens humanistiske Forskningsråds initiativområde "Edb i tekst, tale og ordbøger". Gruppens projekt hedder: "Analyse af informationerne indeholdt i danske ordbogsartikler og udarbejdelse af et standardformat egnet til elektronisk databehandling". En indledende fase af dette projekt er beskrevet af Ebba Hjorth (1985). For en overfladisk betragtning kan det se ud som om man finder ud af hvad enhver ved i forvejen. Nemlig at en ordbogsartikel har et opslagsord og måske udtaleangivelse, bøjningsoplysning, betydningsbeskrivelse osv. Men der åbner sig også nye perspektiver. En ordbogsartikel er en så traditionsbundet tekst, at redaktøren ikke altid gør sig klart, hvad det er han bruger pladsen til. Den er desuden en så komprimeret tekst, at det kan være svært for brugeren at se hvad redaktøren vil oplyse. Fordelene ved at have en taksonomi, dvs. en klassificering af oplys-

ningstyperne, angår dels redaktionel konsekvens, dels udvekslingen af data mellem forskellige ordbogsprojekter og adgangen til at revidere oplysningerne. Se kopi af Ebba Hjorths tekst.

Ved det fortsatte arbejde i ETTO-ordbogsgruppen er der bl.a. udarbejdet et såkaldt format for artikler fra ODS-Supplementet. Det vil sige at de relevante oplysningstyper er struktureret i overensstemmelse med denne ordbogs redaktionsregler. På grundlag af formatet er der foretaget en programmering og inddatering ved hjælp af ordbogsredigeringsystemet Compulexis. ETTO-gruppen arbejder derefter med database-forsøg. Supplementsredaktionen er i gang med at udarbejde et prøvehefte. Det er snart klar til aflevering, i form af en diskette.

Ordbogsbehov.

Med den nye grønne ordbog har vi en ny retskrivnings- og bøjningsordbog. Den berører også orddannelsen. I dette årti får vi også en udtaleordbog. Bør vi nu stille mod en "fuldstændig" ordbog over moderne dansk? Med "fuldstændig" mener jeg dels et ret stort ordforråd, dels mange arter af oplysninger. Måske var det en idé først at gøre noget ved de sider af leksikografien hvor et arbejde er mest påkrævet. Det gælder især betydningsbeskrivelsen.

"Nudansk Ordbog er virkelig et forsøg på en alt-i-et-ordbog", siger Ole Togeby i sin anmeldelse af dens 11. udgave i Mål & Måle, 1983 nr.1. Denne anmeldelse påpeger bl.a. at man ikke får ret megen hjælp i NDO vedrørende ordenes betydning. Udlændinge lades i stikken, og danskere får ingen hjælp til at skelne mellem betydningsbeslægtede ord.

Udlændinge der lærer dansk findes nu i et større antal end nogensinde. Dansk som fremmedsprog er et forskningsområde der er under opbygning. Der er mangel på hjælpemidler i undervisningen, bl.a. ordbøger. Og hvordan får man fat i et passende dansk ordforråd? Dansk Flygtningehjælp har henvendt sig til Institut for anvendt og matematisk lingvistik ved Københavns Universitet for at få udarbejdet det danske ordstof til en dansk-iransk ordliste. Man ønskede

bare ca. 10 000 ord. På instituttet valgte man at benytte en række begynderbøger i dansk og programmet fra DANWORD. Derved fik man dels frekvenstal, dels en alfabetisk opstilling af alle et ords forekomster, med kontekst omkring. Den dansk-iranske ordliste udkommer snart, på Socialpædagogisk forlag i Herning. Men der er langt til den betydningsordbog over det helt centrale ordforråd, som der er behov for.

Også de større oversættelsesordbøger fra dansk har problemer med at fastlægge deres danske ordforråd. Danskleksikografien burde yde en bedre støtte. Vi har nogenlunde dækkende citatsamlinger der står til rådighed, nemlig ODS-Supplementets samling, Dansk Sprognavns samling og DANWORD-materialet. Men en uredigeret citatsamling er alt for tidkrævende og vanskelig at bruge.

Den nye retskrivningsordbog kan siges at råbe på en betydningsordbog. Særlig iøjnefaldende er "fup eller fakta"-ord som badkasting, gangtid, kædegraver og et åbenplan. Fremmedord er en sag for sig. Det er let nok at forklare fup eller fakta-ordene, hvis man tilfældigvis kender betydningen. Det er meget sværere at forklare det centrale ordforråd. Søge og forsøge (se avisteksten l. 6 og 7) er delvis synonyme. Men hvordan? Synonymordbøgerne forudsætter i reglen at brugeren kender betydningsforskellene og kan bruge ordene rigtigt.

Leksemer og kollokationer.

Fraseologi er et problemkompleks der trænger til udforskning. En forskningsmæssig oversigt kan ses hos Wolfgang Fleischer (1982). Her skal blot peges på problemet faste ordforbindelser i betydningsordbogen.

En betydningsordbog skal registrere og forklare nogle leksikalske enheder, leksemer. Man taler i vore dage om leksikalisering, og det ord er endda kommet med i retskrivningsordbogen. Noget er leksikaliseret, når det indgår som en enhed i et sprogs "leksikon", dvs. i sprogets ordforråd. Et leksem kan være enten et ord eller en ordgruppe eller en orddel (fx. -stridig i overenskomststridig).

Leksemer kombineres mere eller mindre frit i sprogbrugen. Der kommer restriktioner fra forskellige sider: fra semantikken, fra syntaksen og fra sædvaner i sprogbrugen.

Et ordgruppeleksem kaldes også et idiom eller et idiomatisk udtryk. Et idiom har en betydning som ikke er en følge af de enkelte ords betydninger; der er sket en nyprægning, en betydningsmæssig sammensmeltning af ordene. Om danske idiomer se Stig Toftgaard Andersen (1986). Et par eksempler fra avisteksten: (så) må man gå ud fra, at (l. 3), dvs. forudsætte eller antage at; uden videre (l. 14), dvs. uden betænkning, straks, jf. ODS III.vid 14.4.

Når to eller flere ord ofte forekommer sammen i en syntaktisk helhed uden at udgøre et nyt leksem (et idiom), så taler man om en kollokation. Det er en betegnelse for ords sædvanemæssige fælles forekomst. Fx.: har .. indgået overenskomst (l. 28). Man kan indgå eller slutte eller træffe (?) en overenskomst, man kan indgå en fredsaf tale, men næppe indgå fred. Det hedder: lærerne slutter fred (l. 25). Sprogbrugen tillader ikke altid alle de semantisk mulige ord.

Spørgsmål af denne art besvares i en af Gyldendals røde ordbøger, Dansk Sprogbrug, 1978, af Erik Bruun. Se kopi af et par artikler. Denne ordbog har som undertitel: En stil- og konstruktionsordbog. Den besvarer mange kontekst-spørgsmål, med velvalgte kollokationer. Nogle leksemer medtages også, i reglen afmærket som "tale-måde" eller "figurligt". Artikelopbygningen viser ordenessyntaktiske muligheder. Fx. ved verberne: a. med subjekt, b. med objekt og prædikat.

Der er et bredt grænseområde mellem fast og frit i sproget. Og de faste ordforbindelser kan som nævnt være enten leksemer (idiomer) eller kollokationer. Jeg tror ikke at en betydningsordbog af kvalitet kan undlade at markere en grænse mellem leksemer og eksemplermateriale, altså ikke-leksemer. Bemærk at den svenske indvandrerordbog, Svenska ord (se kopi) sætter trekant med spidsen nedad ved termer som ingå äktenskap, ingå avtal. Det betyder at de er regnet for idiomatiske udtryk. Det har været formålstjenligt i denne ordbog.

Og hvad nu?

Hvis man vil registrere og beskrive leksemerne i det centrale danske ordforråd, kommer man næppe uden om vor store betydningsordbog, ODS, naturligvis med Supplement.

Jeg forestiller mig at man kan tage en gedigen, kødfuld ODS-artikel og en skarp kniv. Først fjernes de ældre sproglag. Derefter befries den for fagsprog. Så piller man forsigtigt idiomene fra. De lægges til side til selvstændig servering. Ordets centrale, levende betydninger skulle så være klar til tilberedning efter ønske og smag, med forklaringer og syntaktisk garnering.

Helt nemt er det måske ikke. Men det ville være godt at få de store ODS-artikler brudt op. Det ville være godt at få idiomene registreret, og at gøre sig klart hvad de danske ord egentlig betyder.

ODS-materialet kan naturligvis ikke indeholde alle relevante oplysninger for en ny betydningsordbog, men dog broderparten.

Litteratur.

- Stig Toftgaard Andersen. Som katten om den varme grød.
i: Mål & Måle. 10. årgang 1986 nr. 4, s. 5-17.
- Erik Bruun. Dansk sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog. 1978.
- Anne Duekilde. Brugsbetegnelserne i Ordbog over det danske Sprog.
i: Danske Studier. 1974, s. 18-54.
- Wolfgang Fleischer. Phraseologi der deutschen Gegenwartssprache.
Leipzig 1982.
- Aage Hansen. Moderne Dansk. I-III. 1966.
- Ebba Hjorth. Ordbogsarbejde og EDB. i: Humaniora 6. Udvalgte forskningsprojekter støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd 1983-84. 1985, s. 71-76.
- Bente Holmberg. Et supplement til Ordbog over det danske Sprog.
i: Nyt fra Sprognævnet. 1986, 2/juni, s. 1-4.
- Bente Maegaard og Hanne Ruus. DANWORD. Hyppighedsundersøgelser i moderne dansk. Baggrund og materiale.
i: Danske Studier. 1978, s. 42-70.
- Bente Maegaard og Hanne Ruus. Hyppige ord i danske romaner. 1981.
- - Hyppige ord i danske børnebøger. 1981.
- - Hyppige ord i danske aviser, ugeblade, fagblade. I-II. 1986.
- NDO = Nudansk ordbog. I-II. 1953. 12. udgave 1984.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII. 1918-56.
- Pia Riber Petersen. Nye ord i dansk 1955-75. Dansk Sprognævns skrifter 11. 1984.
- Henning Spang-Hanssen i: Vilkår for ordbogsarbejde i Danmark.
Betænkning nr. 967, afgivet af det af Ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte ordbogsudvalg. 1982, s. 129-33.
- Svenska ord - med uttal och förklaringar. lexin Språklexikon för invandrare. Uppsala. 1984.
- Ole Togeby. Nudansk Ordbog. i: Mål & Måle. 9. årgang 1983 nr. 1, s. 15-21.
- H. Vinterberg og C. A. Bodelsen. Dansk-Engelsk Ordbog. 1954-56.
2. udgave 1966.